

11
2011 (191)

Щомісячний науково-практичний
юридичний журнал
видається з 1 січня 1996 р.

ПІДПРИЄМНИЦТВО, ГОСПОДАРСТВО і ПРАВО

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПРИВАТНОГО ПРАВА І ПІДПРИЄМНИЦТВА НАПРН УКРАЇНИ

Шеф-редактор
МАКАРОВА
Алла Іванівна

Редакційна
колегія:

ХАВРОНИК
Микола
Іванович
головний
науковий
редактор

МЕЛЬНИК
Микола
Іванович
заст. головного
наукового
редактора

БЕЛЯНЕВИЧ О.
БОБРИК В.
ГАЛЯНТИЧ М.
ДЕМЧЕНКО С.
ЗУБ І.
КРУПЧАН О.
КУБКО Е.
КУЗНЕЦОВА Н.
КУЧЕРЕНКО І.
ЛУК'ЯНЕЦЬ Д.
ЛУЦЬ В.
МАЙДАНИК Р.
МАМУТОВ В.
НАВРОЦЬКИЙ В.
СТЕЦЕНКО С.
ТОРГАШИН О.
ШАКУН В.
ШЕВЧЕНКО Я.

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

- Олена Поклонська**
Зловживання державною владою як негативна форма її реалізації 3
- Юрій Кривицький**
Юридична відповідальність працівників міліції України:
теоретико-правові аспекти 7
- Людмила Гудзь**
Історичний досвід участі міліції (поліції) у забезпеченні виборчих
прав громадян України 12
- Олена Козинець**
Основні закони Російської імперії 1906 року: історико-правовий аналіз 17
- Андрій Редько**
Специфіка адміністративно-територіальних реформ у західних областях
УРСР у 40–60 роках XX ст. 21
- Інна Василів**
Правові засади і процес забезпечення кадрами органів міліції західних областей
УРСР вихідцями із місцевого населення в перші повоснні роки 25
- Владислав Голубовський**
Правомірна поведінка – умова стабільного розвитку суспільства
(філософсько-правовий аспект) 29

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

- Андрій Манжула**
Основні напрями вдосконалення законодавства України щодо проступків
проти громадського порядку 33
- Віталій Кудря**
Проблеми правового регулювання протидії корупції
в правоохоронних органах України 37
- Олександр Світличний**
Сутність управлінської діяльності у сфері земельних ресурсів 41
- Ігор Труш**
Закон України «Про місцеві державні адміністрації» перешкоджає розвитку
місцевого самоврядування та потребує вдосконалення 45
- Наталія Гонтаренко**
Проблемні питання державного управління у сфері реєстрації речових прав
на нерухоме майно 48
- Ельвіра Олефіренко**
Державне фінансування місцевих виборів: правове регулювання та практика 52
- Олексій Литвин, Дмитро Мороз**
Удосконалення інформаційного забезпечення податкової міліції
на прикладі Європейського Союзу 56

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

- Тетяна Вахонєва**
Фонограми як об'єкти права інтелектуальної власності 60
- Анатолій Коструба**
Мета та причинно-наслідковий зв'язок у механізмі правоприпинення
майнових цивільних правовідносин 64
- Ірина Єфремова**
Визначення поняття та змісту моральної шкоди 68
- Сергій Вавженчук, Юрій Рубак**
Проблеми виокремлення категорії «кров людини» як об'єкта цивільного права 72
- Андрій Гриняк**
Окремі способи захисту прав та інтересів суб'єктів підрядних правовідносин 76

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТУ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ

Ірина Єфремова,

канд. юрид. наук,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

Білоцерківського національного аграрного університету

У статті досліджується правове визначення моральної шкоди, аналізуються складові поняття моральної шкоди, визначається зміст моральної шкоди для фізичних та юридичних осіб.

Ключові слова: моральна шкода, компенсація (відшкодування) моральної шкоди, компенсація моральної шкоди юридичних осіб.

Право на відшкодування моральної шкоди є одним із невід'ємних прав людини, закріплених у Конституції України. Після проголошення Україною незалежності таке правове явище, як моральна шкода не привертало уваги науковців, але законодавство радянського періоду потребувало термінових змін із метою адаптації матеріальних норм до вимог ринкової економіки. Після становлення системи українського законодавства, проголошення України правовою державою виникає інша проблема – правильне застосування норм законодавства, забезпечення реальної можливості реалізації прав і свобод суб'єктами цивільного права.

Сьогодні значна кількість законодавчих актів встановлює право на відшкодування моральної шкоди. Насамперед, ст. 56 Конституції України закріплює за кожним право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб і службовців при здійсненні ними своїх повноважень.

Цивільний кодекс (далі – ЦК) України визначає право особи на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав. Крім того, це право передбачене законами України «Про інформацію», «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів», «Про захист прав споживачів», «Про авторське право та суміжні права» й ін.

Про актуальність статті свідчить той факт, що можна вимагати компенсації моральної шкоди в судовому порядку. Сьогодні зазначене право відомо кожному, а цей правовий інститут виявився достатньо затребуваним суспільством. Він логічно вписався в правову модель, закріплену в Конституції України, згідно з якою права та свободи людини є найвищою цінністю. Кожен має право захищати свої права та свободи всіма способами, не забороненими законом, а

компенсація моральної шкоди є одним із таких способів захисту цивільних прав.

Визначення поняття та змісту моральної шкоди є одним із найбільш складних у розвитку цивільного права, оскільки вона є компенсацією за втрати немайнового характеру, яка може провадитись як у грошовій формі, так і майном та в інший спосіб. Незважаючи на ту увагу, яка приділяється інституту відшкодування моральної шкоди останнім часом, ще залишаються принципові питання, щодо яких немає однозначної позиції ні в законодавстві, ні в практичній діяльності юристів.

Залишаються до кінця не вирішеними такі питання, як:

- компенсація моральної шкоди при порушенні майнових прав фізичних осіб;
- визначення розміру компенсації;
- врахування окремих критеріїв при визначенні розміру компенсації (відшкодування) моральної шкоди юридичній особі, третім особам та ін.

Дослідженням проблеми відшкодування моральної шкоди займалися такі вчені, як С. Рабінович, Л. Корчемна, Є. Солодко, В. Палиук, С. Беляцкин, В. Лапицький; велику увагу визначенню сутності та розміру моральної шкоди приділяють російські вчені А. Ерделевський, Н. Кузнецова, М. Гацький та ін.

Мета цієї статті – визначити на основі аналізу нормативно-правових актів поняття та зміст моральної шкоди, розглянути основні проблеми визначення моральної шкоди для фізичних та юридичних осіб.

У післяреволюційний період законодавство нової держави не визнавало права на відшкодування нематеріальної шкоди, а в разі звернення особи до суду за захистом свого права (як правило за захистом честі та гідності) заяви відхилялися [1, с. 123; 2, с. 10].

Протягом багатьох років серед радянських науковців і практиків точилися дискусії з питання відшкодування немайнової шкоди, завда-

ної певній особі. Так, одні вчені вважали за необхідне ввести в Основи цивільного законодавства СРСР право на відшкодування немайнової шкоди, зазначаючи, що шкода не матеріальна, моральна, часто чутливіша і гостріше змушує страждати потерпілого, ніж майнова шкода [3]. Інші, навпаки, заперечували можливість існування інституту відшкодування моральної шкоди в межах цивільного права. Так, А. Зейць вважав, що охорона недоторканності особи є метою кримінального, а не цивільного права, бо завдання останнього – регулювання відносин лише виробництва й обміну, а тому немає місця відшкодуванню моральної шкоди в межах цивільного права [4].

Положення щодо відшкодування немайнової (моральної) шкоди не передбачалися ні Основами Цивільного законодавства СРСР, ні цивільними кодексами радянських республік до прийняття Основ цивільного законодавства Союзу РСР 1961 р. Прийняті Основи докорінно змінили загальне ставлення до немайнової (моральної) шкоди. В. Палиюк зазначає, що вони прямо вказали на те, що предметом цивільно-правового регулювання є як майнові відносини, так пов'язані та не пов'язані з ними особисті немайнові відносини. Основи передбачили охорону особистих немайнових відносин не тільки громадян, а й організацій (авторське право, використання найменування підприємства, оцінка його діяльності тощо). В Основах уперше встановлено захист права на честь і гідність громадян і організацій (ст. 7). На підставі цього громадянин або організація вправі вимагати у суді спростування відомостей, які порушують їх честь і гідність, якщо особа, яка поширила такі відомості, не доведе, що вони відповідають дійсності. Важливим було і те, що відомості, які порочать честь і гідність, поширені у пресі, у разі невідповідності їх дійсності підлягали спростуванню також у пресі [5].

Разом із тим Основи в загальному розумінні не передбачали відшкодування моральної (немайнової) шкоди, оскільки «честь і гідність у соціалістичному суспільстві» – «не менова стоимость» [6, с. 17]. Остаточне право особи на відшкодування моральної шкоди закріплено Законом України від 06.05.1996 р. введенням ст. 6, в якій серед таких засобів захисту цивільних прав визнання права, відновлення становища, яке існувало до порушення права та припинення дій, що порушують право; присудження до виконання обов'язку в натурі. Визначено також право на компенсацію моральної шкоди у судовому порядку. Статтею 7 ЦК УРСР передбачалося, що громадянин або організація, відносно яких поширені відомості, що не відповідають дійсності та завдають шкоди їх інтересам, честі, гідності або діловій репутації, вправі поряд із спростуванням таких відомостей вимагати відшкодування майнової і моральної (немайнової) шкоди, завданої їх поширенням.

Із прийняттям Конституції України 1996 р. остаточно встановилося право особи на відшко-

дування немайнової (моральної) шкоди, відбулося становлення інституту немайнової шкоди в системі цивільного права. ЦК України містить ряд норм, які регулюють зміст і порядок визначення моральної (немайнової) шкоди. Але багато вчених вказують на такий недолік ЦК України, як відсутність визначення поняття «моральна шкода». Насамперед, ст. 23 ЦК України не дає визначення моральної шкоди, а лише констатує право особи на її відшкодування, встановлює форму, якої може набувати моральна шкода, та випадки її заподіяння. Безумовно, вищезгаданого характеру ця стаття не має.

Моральна шкода полягає у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою стосовно неї, членів її сім'ї чи близьких родичів; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи [7].

У законодавстві України є норми, які містять більш конкретні визначення поняття «моральна шкода». Так, ст. 5 Закону України «Про міліцію» визначає, що «моральною шкодою визнаються страждання, заподіяні громадянину внаслідок фізичного чи психічного впливу, що призвело до погіршення або позбавлення можливостей реалізації ним своїх звичок і бажань, погіршення відносин з оточуючими людьми, інших негативних наслідків морального характеру».

Крім того, у законодавстві є й інші визначення, які здебільшого носять описовий характер. Наприклад, ч. 5 ст. 4 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду» передбачає, що відшкодування «моральної шкоди провадиться у разі, коли незаконні дії органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду завдали моральної втрати громадянину, призвели до порушення його нормальних життєвих зв'язків, вимагають від нього додаткових зусиль для організації свого життя» [8].

Найбільш точне та повне визначення поняття «моральна шкода» надано у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової шкоди)» від 31.03.1995 р. № 4: «під моральною шкодою слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб». У цій нормі йдеться в загальному значенні про страждання моральні та фізичні, але не розкривається зміст моральних страждань. Оскільки доведено, що фізичні страждання є підставою для відшкодування шкоди, то й моральні страждання призводять до виникнення в особі певного виду шкоди. Виникає питання щодо

визначення теоретичних і практичних аспектів та юридичного змісту інституту моральної шкоди.

Відповідно до постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31.03.1995 р. № 4 моральна шкода може полягати, зокрема: у приниженні честі, гідності, престижу або ділової репутації, моральних переживаннях у зв'язку з ушкодженням здоров'я, у порушенні права власності (у тому числі інтелектуальної), прав, наданих споживачам, інших цивільних прав, у зв'язку з незаконним перебуванням під слідством і судом, у порушенні нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського життя, порушенні стосунків з оточуючими людьми, при настанні інших негативних наслідків. Усі зазначені порушення прав фізичних осіб супроводжуються стражданнями, на які потім і посилаються постраждалі особи у суді. Отже, для більш глибокого розуміння сутності та змісту моральної шкоди необхідно усвідомити зміст такого психічного явища, як страждання. У більшості словників страждання визначають як сукупність украй неприємних, тяжких або болісних відчуттів живої істоти, за яких вона відчуває фізичний і емоційний дискомфорт, біль, стрес [9]. У тлумачному словнику російської мови страждання визначається як «фізичний або моральний біль, мука», а біль, у свою чергу, пов'язується з відчуттям страждання [10, с. 47]. Так, біль і страждання пов'язані між собою. У суді постраждала особа повинна доводити факт страждання, а зробити це можна шляхом визначення основних ознак даного стану. До них можна віднести такі: поведінкові ознаки; психічний стан людини. Ці дві ознаки можуть бути виражені тим, що людина, яка страждає, зовні виглядає сумною, відчуженою від того, що відбувається навколо. Така людина відчуває самотність, ізольованість, передусім від тих, хто піклується про неї. В деяких, особливо виражених, випадках людина відчуває себе невдахою, нещасною, нездатною до відновлення минулих перемог і досягнень. Людина втрачає віру в себе, втрачає силу духу, вважає себе непрофесійною або некомпетентною в тій сфері діяльності, яка є джерелом доходу або морального задоволення. Інколи особа взагалі може втратити сенс життя, що може призвести до трагічних подій. Щодо фізичного стану, то може бути знижений загальний фізичний тонус, а як наслідок з'являються різного роду функціональні розлади (порушується сон, апетит тощо) [10].

Отже, узагальнюючи зміст моральної шкоди, можна визначити, що *моральною (немайновою) є шкода, яка не має економічного змісту, внаслідок якої фізична особа (людина) відчуває душевні чи фізичні страждання, принижено її честь і гідність, погіршилося здоров'я, порушено право власності, у тому числі інтелектуальної, порушені звичний спосіб життя та нормальні життєві, соціальні зв'язки, неможливе продов-*

ження активного громадського життя, порушені відносини з оточуючими людьми.

Суттєвим при встановленні наявності моральної шкоди є визначення протиправної поведінки особи, яка заподіяла таку шкоду. Так, *протиправною є така поведінка заподіювача шкоди, за якої його діями або бездіяльністю порушуються права й охоронювані законом інтереси фізичних та юридичних осіб.* За загальним правилом цивільного законодавства заподіяння шкоди визнається протиправним, якщо заподіювач не мав права здійснювати ті чи інші дії, своїми діями порушив якусь конкретну правову норму. При цьому поведінка заподіювача шкоди може виражатись як у діях, так і в бездіяльності.

Дискусійні питання виникають і в тому, що, крім фізичної особи, шкоду немайнового характеру також може бути завдано юридичній особі. Саме на це вказує п. 4 ч. 1 ст. 23 ЦК України, але в законодавстві визначається єдина підстава відшкодування моральної шкоди: «моральна шкода полягає у ... приниженні ... ділової репутації ... юридичної особи». Натомість, немайнова шкода може бути завдана не лише діловій репутації юридичної особи. Так, у Методичних рекомендаціях «Відшкодування моральної шкоди», які містяться у листі Міністерства юстиції України від 13.05.2004 р. № 35-13/797, зазначено, що під немайновою шкодою, заподіяною юридичній особі, слід розуміти втрати немайнового характеру, що настали у зв'язку з приниженням її ділової репутації, посяганням на фірмове найменування, товарний знак, виробничу марку, розголошенням комерційної таємниці, а також вчиненням дій, спрямованих на зниження престижу чи підрив довіри до її діяльності. Разом із тим слід зазначити, що в ЦК України є норми, які окремо передбачають відповідальність за порушення вказаних прав.

Фірмове найменування, товарний знак, виробнича марка, комерційна таємниця відповідно до ст. 420 ЦК України є об'єктами права інтелектуальної власності. Порушення права інтелектуальної власності, у тому числі невизнання цього права чи посягання на нього, тягне за собою відповідальність, встановлену ЦК, іншим законом чи договором. Іншими словами, кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого права інтелектуальної власності [7, с. 505–506]. Таким чином, особа, яка неправомірно використовує чуже комерційне найменування, товарний знак, виробничу марку або розголошує комерційну таємницю зобов'язана припинити таке використання або розголошення та відшкодувати завдані збитки. Безумовно, йдеться про майнові збитки, завдані неправомірними діями заподіювача шкоди.

Російський учений-цивіліст О. Ерделевський, який вже тривалий час займається проблемами відшкодування моральної шкоди, вважає, що суб'єктом, якому заподіюється моральна шкода, може бути тільки громадянин, оскільки інше розуміння змусило б припустити можли-

вість перенесення юридичною особою фізичних чи моральних страждань, що несумісне з правовою природою юридичної особи як штучно створеного суб'єкта права, що не володіє психікою і не здатна відчувати емоційні реакції у вигляді страждань і переживань [11]. Ця теза базується на нормі ст. 151 ЦК Російської Федерації (далі – РФ), в якій під моральною шкодою розуміють фізичні та моральні страждання. Стаття 151 ЦК РФ іменується «Компенсація моральної шкоди» і регулює компенсацію моральної шкоди, завданої громадянину. Відповідно, на підставі аналізу положень ст. 23 ЦК України підтверджується точка зору О. Ерделевського, що лише фізична особа може переносити фізичні та душевні страждання (пункти 1–3 ч. 1 ст. 23 ЦК України).

Отже, хоча законодавство не містить норми, які б окремо визначали поняття «моральна шкода фізичної особи» та «моральна шкода юридичної особи», підстави її відшкодування необхідно розділяти для фізичної й юридичної особи у разі звернення з такою вимогою до суду. Це важливо, оскільки наслідки завданої моральної шкоди як фізичній, так і юридичній особі, хоч і зводяться до втрат немайнового характеру, все ж є різними за юридичною природою та правовими наслідками.

При завданні моральної шкоди фізичній особі в більшості випадків ідеться тільки про втрати немайнового характеру, про ті втрати, які не пов'язані з майновими. Що стосується втрат юридичної особи, то майже завжди вони є немайновими, але такі що пов'язані з майновими. Так, при нанесенні шкоди діловій репутації юридичної особи, крім порушення її немайнового блага, як правило, наноситься шкода її майновим благам. Це пов'язано з тим, що нанесення шкоди діловій репутації організації досить часто призводить до втрати клієнтів, парт-

нерів, у зв'язку з чим, мають місце, й збитки і упущена вигода. Таким чином, питання щодо відшкодування майнової шкоди не виникає, а визначення компенсації моральної шкоди юридичній особі буде піддано судом сумніву.

Лише повне визначення поняття «моральна шкода» в ЦК України, розмежування її щодо фізичних та юридичних осіб дозволить судам виносити об'єктивні рішення за позовами про компенсацію немайнової, тобто моральної шкоди.

Література

1. *Вестник советской юстиции.* – 1923. – № 6.
2. *Судебная практика РСФСР.* – 1927. – № 6.
3. *Утевский Б.* Возмещение неимущественного вреда как мера социальной защиты // *Еженедельник советской юстиции.* – 1927. – № 35.
4. *Зейц А.* Возмещение морального вреда по советскому праву // *Еженедельник советской юстиции.* – 1927. – № 47.
5. *Палишук В. П.* Возмещение морального (неимущественного) вреда. – К., 2000. – 272 с.
6. *Братусь С. Н.* Важный этап в развитии советского гражданского законодательства: Новое в гражданском и гражданско-процессуальном законодательстве Союза ССР и союзных республик // *Труды научной сессии ВИЮН.* – М., 1962.
7. *Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. Е. О. Харитонов, Н. Ю. Голубевої.* – Х., 2009. – 1208 с.
8. *Агафонов С.* Особливості відшкодування моральної шкоди за законодавством України // *Юридичний журнал.* – 2007. – № 12.
9. *Електронний ресурс:* Википедія: Свободная энциклопедия. [Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Страдание>].
10. *Ожегов С. И.* Словарь русского языка. – М., 1998.
11. *Эрделевский А.* О компенсации морального вреда юридическим лицам // *Хозяйство и право.* – 1996.

The article examines the legal definition of moral damages. Analyzed the concept of moral damage components. Also, a determination of the content of moral damage to individuals and legal entities.

В статье исследуется правовое определение морального вреда, анализируются составляющие понятия морального вреда, определяется содержание морального вреда для физических и юридических лиц.

